

Добрата новина от евангелията, вградена в „храма“ на Петко-Тодоровите „Зидари“

Велислава Донева

Good News from the Gospel Books Built in the “Temple” of the “Zidari” of Petko Todorov: Different are the ways that lead to the modernization of drama. Drama from the early 20th century searches for universal images so that it could represent the controversies in the modern soul. Petko Todorov – an eminent figure in the field rediscovers the aesthetics of the folklore and biblical myth. In his works intertwine both modern and traditional literary features.

Key words: drama, folklore, Bible, transformations

ВЪВЕДЕНИЕ

Като основен противник на Вазовия маниер на драматургично писане П. Тодоров се заема с осъществяване на цялостен проект за обновление на българската драматургия във време, когато „животът е постоянно рушене на блянове“ (Пенев, Б. Дневник. 1906). Първата редакция на драмата му „Зидари“ (сп. „Мисъл“, 1899 – 1900 г.) поставя началото на модерната българска драма – със своя физиономичност и адекватна рецепция на европейската драматургична естетика. Подобно на всеки модернистичен проект модерните му драми не преобразяват цялата българска литература (както впрочем и единният корпус на символистичната българска драма, която в голямата си част остава вярна на традиционния начин на писане). Но с творческия натюрел на П. Тодоров е свързано укрепването на първото „стъпало“ от движението на българската драма – предмодернизъм с патриархална основа. Петко-Тодоровият космос отваря вратите към новото, влиза „всред света“ не като се оприличава на него, а като показва себе си като автентичност и ценност, за да накара света да го види, познае и зачете като автентичен и неповторим. Оказва се, че една от посоките за универсализиране на посланията, за огласяване на човешки светогледни търсения отвежда към проявленията на вярата в Бога.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В драмите на П. Тодоров се разпознава диалогът с Библията, разпознава се в мрежата на религиозния порив и светоусещане и в отношението към Бога като необходимост, но и като навик, отработен от традицията. Атмосферата на фолклорно-народната религиозност по преценка на самия Петко Тодоров е една от причините за слабия успех на драмите му на сцената на Народния театър, неразбирането им от театралната публика. Става дума за пиесите „Първите“ (поставена на сцена от д-р Кръстев, 1907 г.), „Зидари“ (1908 г.), „Невеста Боряна“ (1909 г.) и „Змейова сватба“ (1911 г.) и то в годините, когато П. П. Славейков (директор на Народния театър през 1908 г.) и Яворов (артистичен секретар) законодателстват в театъра, определят репертоарната му политика: „Аз се явявам като реакция на всичкото фалшиво социално изкуство, като застъпник на религиозността в това позитивно време – и ето защо аз ще отида до крайност. Още повече, че там ме влече сърцето ми, натурата ми, целият мой мир ... Аз мисля, че всевъзможните социални ситуации са преходни и само красотата е вечна ... Аз не съм полезен писател.“ [1]

Разговорът с Бога – като боготърсачество, богооправдание, за божията намеса в съдбата на твореца е с различни гласове в идилияте и драмите му. Поетическата стилизация в идилияте стимулира проявленията на лирико-субективното начало в разработването на фолклорни и християнски мотиви. Образът на героя функционира в двете митологични системи – и езическата, и християнската. Подобна двойственост събира, а не раздвоява човешкия космос. Тя е

необходима за П. Тодоров, за да вникне в душата на творческия човек. Избира страданието като пътека към Бога, към извънредното и извънмерното. Защото изкуството е по-истинско и по-съвършено, когато е породено от страданието, а и самото изкуство е страдание. И защото българинът християнин вдига глава към Бога най-често, когато е потопен в страдание.

Драматургията на П. Ю. Тодоров е доказателство за отношението на българина към религиозно познатото като безспорен показател за нравствените му устои, за възможностите му да се консолидира около високи цели в историческото си развитие. Представите за Бог тук не се декларираат, още повече не са предмет на теософско-религиозни разсъждения, на теологични вдавания в Божията промисъл. В отношението човек – Бог по-скоро се долавя действието на системата от общочовешки ценности, които са достоверни критерии за съизмеримост с Бога. За героите на П. Тодоров той е обобщителна валидност, като част от българската им принадлежност (така, както е за възрожденския човек). За божественото се мисли като за свиша регулация на земния живот, а Бог се възприема като върховен и неотменим съдник. Обръщането към него носи белезите на поражението на историческото мислене, на изгубената вяра в идеи, маркиращи територията на националното. Богдан Богданов обяснява тази характерност на религиозното вярване със „симпатичната проява на балканското здравомислие.“ Според него „религията не е светоглед, а нещо, което служи, удостоверява традицията и свързва.“ [2]. Бог е този, чрез който човекът отстоява себе си, рода си, общността си. Той е по-скоро бранеща, а не толкова оплодотелна духовност. Робството е извънреден, но важен отрязък време от историята. Страданието, което то отхранва, е не толкова лично, колкото общо битие на българина. Затова богът така да се каже „се присвоява“. Той е богът на българите, от когото се очаква помощ, справедливост и милост към несправедливо наказания род. Бог се търси, за да се намеси върху земните човешки дела („От нас малко, от бога повече“ – „Зидари“, с. 8), а не като същностен избор, като природна необходимост, избуяла от дълбинни онтологични духовни корени. „Тялото страда в „теглото“, „в наш злочест живот!“, значи страда и душата, която търси не упование и покой за себе си – отделната, търсят се не субективните, частни пътища към Бога, а помощ и закрила за цял народ“ [3].

Диалогът на човека с Бога в драмите на П. Тодоров се конституира в две посоки – от небесно към земно (приближеният Бог от религиозния мироглед на общността, семейството и рода) и обратната позиция – от земно към небесно в религиозната и житейска философия на индивидуалното съзнание – различно, отличително, неординерно, неразбрано от традицията. Варианти на отношението Бог – човек в посока земно към небесно се разчитат в другостта на оня, който по различни причини се лъчи от общността.

Как модерното естетическо мислене преоткрива и преобръща библейския мит в драмата „Зидари“ на П. Тодоров? Единствено там се споменава името на Сина Бог. Христос се появява като идея, пример за саможертвеност и отдаденост за другите. Петко-Тодоровите герои „обитават“ с вярата си преди всичко старозаветните духовни параметри – онези подготвителни откровения за истината, че човекът се нуждае от Него, подготвяйки сърцето си за благата вест на Новия Завет. И защото Старият Завет е книга за човешкия опит, родовият човек се оглежда в него и намира ясно своето отражение – такъв, какъвто е – със своята болка, своята нужда и своето желание. Намира изражението на цялата мъка и объркване, които измъчват душата на съвременния човек: Защо съществува несправедливост, как да се открият целта и смисълът, какво е мястото на отделния човек в необозримостта на света. Много близка е „битийната“ асоциация между Петко-Тодоровите българи и библейските герои от книгата Битие. В историята на тази книга се вижда отражението на чисто човешка нужда: оправдание на сторени грехове – в Първа книга Мойсеева Адам и Ева имат нужда от оправдание на своите грехове – в

драмата човекът също: „Ама нали наши се потурчват, нали ние се трепем помежду си” („Зидари”, с. 8), „Цял живот, да има колай, българина на брата си да земе душата – кога да умира, като наведе глава, сякаш го притискат греховете на цял свят” („Зидари”, с. 65). Паралелите продължават: спасение от наказанието – Ной има нужда от лодка, за да се спаси от водите на възмездие; зидарите имат нужда от храм, защото „изгубихме си и вярата, изгубихме си и рода” (с. 8); Бог е спасител, той реди и нарежда – Авраам непрекъснато се нуждае от намесата на Бога, който да го спаси и да му даде онова, което му е липсвало, а Исаак се нуждае от Бога, за да го подтиква към действия. В селските раздори и неразбирателство сред зидарската задруга се съзира божия намеса: „Господ иска да ни изпита по-напред вярата; да ни накара да си изкупим греховете, тогази на здраво място да тури темеля на името си!” (с. 31). Бог е избавител от неправдата – Йосиф се нуждае от избавление, от ямата, от затвора, от несправедливостите на живота. Расте черквата и сърцето на зидарите пораста заради силата на Бог и вярата: „Бай, българи сме! Турци ни трепят, кърджалии ни палят – теглим и от чужди, и от свои, ама и вярата ни, и родът ни са по-хубави!” (с. 9). Тази „преднина” на старозаветните разкази е обяснима и от обстоятелството, че Стариият Завет е преди всичко образ и символ, а Новият е действителната същност на християнството.

Библейският мотив за доброволната Христова жертва по оригинален начин се съчетава с фолклорния мотив за враждането в драмата „Зидари”. Господ жертва сина си като залог за изкупление и спасение на смъртните – жертва – темел в храма на вярата: „... Чиста и кротка. Нали таквази трябва да бъде жертвата. Агнецът божи е принесен в жертва за нас” („Зидари”, с. 67). В драмата се препотвара и извежда библейското послание за самоволната осмислена жертва, която събира и закрепва в себе си: „Христос – да се закрепи вярата му срещу толкова царства и езици – самичък нарамаи кръста и си отиде! ... Когато човек върви самичък, на своя глава, знай защо отива. Той самоволно дава жертва, дава я от сърце!” (с. 67). Чрез формулата „жертва събира и скрепява”, с мисъл за децата („сетнината” на рода), дете пред олтара на новата църква „вярата си ще сетят” родовият организъм определя коя вяра черква прави и какво темел крепи. Гради се храм на Бога, а се прилага ритуална езическа практика на жертвоприношение. Отново двуверието с удвоените си охранителни сили обгрива народната религиозност. Двойното „застраховане” се прилага, за да закрепнат затихващата вяра, разпадащият се род, застрашената цялост на общността: „... Жертва иска! Тя да изкупи всичко. Човешка жертва – вярата ни да уякчи ... То си е закон зидарски от памтивека. Жертвата е изпитание от бога. Тя събира, примирява, сплотява, тя крепи темел.” (с. 31).

В ремарката към Второ действие на драмата се уточнява, че на мегдана разперя клони столетник дъб, „в кората му зараснал изрязан кръст ... под този дъб от старо време селяните са се събирали на сборище да разправят селските работи” (с. 29). Чрез този ориентир (топос) се конструира особено пространство – празнично (на средището, на мегдана) и осветено (кръстът в кората на дървото). В мито-религиозните представи дъбът като растителен код е символ на сила, здраве и дълголетие. Възприема се като свещено дърво, което може да бъде и оброк, но и белязано с кръст, излъчвайки светостта на иконостас. Внушението за святост се укрепва от дублетните функции на двата топоса – на дъба като център и „път към мъртвите” според индоевропейските представи [4] и на строящата се църква – храм – обител на Бога, свързваща оста рай – земя – ад. Но в пространството на драмата има отклонение от траекторията на движение на пространствените точки, противно на общовалидните, общоприетите норми – църква да се издига на видно (високо, централно) място, тя се копае в земята, т.е. гради се по оста надолу – от смърт тръгва – към смърт се завръща: „черква под земя правиш – да има де да се къташ ти и другите като тебе ... Това не е черква! Гроб – забижи сте кръст върху гроб!” („Зидари”, с. 13, с. 71). Така очертани границите на художественото пространство

извикват асоциация за неравновесие, асинхрон между физическо и метафизическо. Няма връх, няма издигане, т.е. няма сакрална наситеност, губи се граничната двуделност между земята и небето. Всъщност така конструираното пространство имплицира внушението за несправедливост, нередност, безсмисленост на несамоволната жертва на Рада. Вместо да събира и помирява, храмът разделя; вместо да крепи и уякчава, сянката на жертвата плаши, напомня за греха и отплатата. Впрочем същата идея е заложена и в идилията „Над черкова“, където разделени от традицията и ограниченията, двамата млади оживяват в образите топола и бряст (по фолклорния модел), прегръщат се над черковния покрив и „над злословните погледи на онемелите кръстове“ [5]. „Зидари“ насочва към дефиниране на оригиналното Петко-Тодорово разбиране, че невинността на жертвата оставя тежка съдба и се изкупува с бъдещи раздори. В съзвучие с тежненятия на новия век актуално зазвучава темата за невъзможността на стремлението към духовен градеж без вътрешна цялостност и убеденост, без съгласие. Една идея, един сюжет, които точно се конституират в зададения модел от Стария Завет – книгата на несбъднатите пророчества и необяснимите жертви – без жертва няма опрощение, няма помирение. В същото време семантиката на пространството започва да излъчва друга енергия и да прекодира, вписвайки и други интертекстуални модели. Знакови пространствени точки отделят, защитават зададените конструкти и така скрутират антиномични знакови зони – по хоризонтала (мегдан, чешма, път, строяща се църква, селото) и по вертикала – отдолу нагоре (църква, вкопана в земята, село, пръснато по рида над черквата). Черквата е топосът на зидарите и старейшините, на традицията и задругата („Откъм черквата се чуват препирни – зидарите нещо се карат помежду си и пак се замиряват” – с. 7), а чешмата с извиращата вода е пространственото съсредоточие на реализация на двама герои, отличени сред другите. Рада е с волно сърце, сито на питомното, предизвикателна в човешката си увереност, достойнство и воля („Мене дивото ми тегли сърце” – с. 10). Нея зидарите избират за жертва – „чиста и кротка“, а и нея „проводи Бог“. Нея зазичдат за temel на свята място, но душите са нечисти. Не толкова е силна вярата в жертвения Агнец, колкото голям е страхът от безсилието да се гради здрав храм в душите – „Нали са тези ежби между нас, зидарите; нали е тази хаджи Славовата в селото ... В тези ежби и неразбории божии пръст ни показва и ни сочи – ще ни извади очите! ... Грях на душа – камък вързан на врата. И тебе ще потопи, и всичко подире ти ще повлече в провала ...” („Зидари”, с. 17, с. 67).

Отново Бог е поставен в ситуация на справедливо отсъждане на земните дела, докато човекът утъкмява себе си сред света. Доброто и злото остават конкретни, житейски категории, отсъждани от божата теглилка и неговата вечна и прагматизирана намеса в реалния човешки живот. „Голямата християнска идея, че Бог е във всеки човек, е отработила свой български вариант – българинът е в Бога, и кеф му така, кеф му онака на българина ...” [6].

Единствен Христо (името е симптоматично) се опълчва. Той, отреденият не толкова черкви да гради, колкото храм „за волни хора” да строи. Той, белязаният със сирачество, със свободомислие („като стрък в полето”), той, провъзгласеният за юнак и главатар („има сърце за всички”). В драмата заживява нов герой – Петко-Тодоровият проект за модерния човек (подобен на този на Ибсен) – горд, самотен бунтар, символ на една нова твореща култура и ново светоусещане. След вътрешната борба със себе си, след преодоляване на пагубните за световъзприятието му норми и ограничения на традицията, стереотипа на общностното мислене, Христо избира и тръгва след порива на освободената си духовност, тръгва сам, без страх по света с вяра в себе си да гради нова, светла църква. Чрез присъствието на този образ в драмата се пресемантизира мотивът за вграждането, взет от народната балада „Вградена невеста” - не само необходимата, необяснима жертва, а и „видях и познах – нищо не хваща temel на този свят ако –

който го гради, не откъсне сам сърцето си за него" (с. 67). Потъва символиката на мита за необходимата жертва в олтаря на общото дело – за изразяващата вечния кръговрат на живота приемственост между умиращото и раждащото се. Символната функция на мотива за враждането през двойната оптика на модерниста П. Тодоров е натоварена с идеята за изпитанието на творческата личност. В привидно единното внушение в „Зидари“ зазвучава смисловият плурализъм, рожба на едно модерно съзнание с неговите етически, естетически и исторически критерии на обглеждането (обхождането) на националния живот. Движението на смисъла показва ясна ориентация към текста на Новия Завет, където жертвите са безсмислени, защото самият Исус се изправя като Агнеца Божий, за да отнеме греха от света. И още нещо много съществено – според християнското вярване Агнеца Божий, чиято кръв е пролята на кръста заради човека, за неговото спасение, разкрива принципите на кръста, а оттам и същността на Христовото разпятие като начална точка на човешката сила – зачеркване на егоистичните планове и интереси, свобода и избор на духа: „Роб черква не гради – една дупка, да се завре в нея“ (с. 70). Символиката на кръста като най-съществен символ на християнството също реконструира значението си в драмата – от олицетворение на страданието, себеотрицанието, най-голямата саможертва, на спасението и на победата на вечния живот се превръща в знак на смъртта. Но не смърт – спасение, избавление, а като неотменим край, без надежда, безвъзвратност: „Това не е черква! Гроб – забили сте кръст върху гроб! ... Забихме го над главите си – и над целия род“ (с. 71). Така чрез фолклорния мотив за враждането и християнския мит за невинната жертва драматургът обобщава чрез алюзии общочовешки терзания и дилеми и начертава съвременни акценти – за общото благо и обществения егоизъм, личната жертва и доброто за всички, престъплението, което се прави в името на обществото.

Мотивът за враждането, за строеж на черква като гробница, е в основата и на символистичната драма на Антон Страшимиров „Над безкръстни гробове“ (драматична легенда, публикувана в „Наш живот“ през 1906 г.). Най-важните символи, заложи още в заглавието, са кръстът и гробът. Чрез тях важни национално-исторически въпроси получават символно-мистична интерпретация. За разлика от „Зидари“ на П. Тодоров тук при конструирането на художественото пространство се създава усещане за приобщаване към божествената същност чрез инверсия. Между реално и нереално се постига баланс – едно кротко стремление към смъртта, към мрака на земното – видно и почувствано като бездна, и мощно въздигане чрез силата на вътрешната светлина. Кръстът като свръхнатоварен символ събира две означения – на жертвено страдание и смъртта („безкръстни гробове“) и на вярата и възкресенията („кръст слънце да посреща“), а гробът остава най-важният знак – символ на исторически трагичното – „... от памети време на нашата орисана земя венчилото на младите и гробът“ – („Над безкръстни гробове“, с. 23). Образът на гроба – венчило присъства и в „Зидари“: „... Той ще ти изрови една дупка там, да се венчейте! (с. 19). Изключително активната символика на храма в Страшимировата драма изпълва с богати смисли и послания идеята за враждането: 1) като отстояние, спасение: „Няма къде да бягаме: от памети време си е гробница нашата орисана земя! Тук ще се зазидим! И ще отстояваме живота си и с вяра.“ (с. 21); 2) враждане на прокобата и орисията: „... проклятието си зазидвах“ (с. 30); 3) служба и верност към бога: „И да служим на Бога до сетния час ... Богу храм да построим“ (с. 30). Търсейки Бога, Страшимировите герои остават до края зидари (строят храм на Бога в душите си), а не гробари, загубили Господ и вярата в себе си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В героя на Петко Тодоров може да се наблюдава нещо уникално за човека – той присъства и с тялото, направено от пръст, което ни държи във връзка със земята и материалния живот около нас, с душата си светилище, мястото на ума, съзнанието и други загадъчни вътрешни измерения на нашата човечност. В Петко-Тодоровите герои се разпознава и съществуването на онова скрито измерение, ядро на човешкото съществуване – човешкият дух, скрит зад телата и душите, там, където твореният бог желае да обитава. Чрез него човекът се стреми да разгадае загадката на своята най-вътрешна същност, да открие удовлетворение и мир. Онова, което търси – постигане на пълните възможности на своята личност – да го намери и непрекъснато да го преоткрива. Така, както богочовекът Исус идва, за да потърси и спаси онова, което е изгубено у хората. А това е добрата новина в евангелията.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Тошева, Кр. История на българския театър. Том III, Акад. изд., С., 1997, с. 79.
- [2] Богданов, Б. Хомобалканикус. Сп. Съвременник, 1989, 3, с. 431.
- [3] Алипиева, Ант. Национална идентичност в българската литература. Богът. Изд. Кралица Маб, 1999, с. 18.
- [4] Елиаде, М. Трактат по история на религиите, С., 1995, с. 314.
- [5] Ничев, Б. Петко Тодоров и другите. Сп. Литературна мисъл, 1965, кн. 6, с. 68.
- [6] Алипиева, А. Национална идентичност в българската литература. Богът. Изд. Кралица Маб, 1999, с. 24.

За контакти:

Гл. ас. Велислава Владимирова Донева, Катедра по български език, литература и изкуство, Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: valid@mail.bg

Докладът е рецензиран.